

Рабле Франсуа

Біографія

РАБЛЕ, Франсуа (Rabelais, Francois — 1494, околиці Шинона в окрузі Турень — квітень 1553, Париж) — французький письменник. Геній Рабле розвивався у найінтенсивніший період французького Відродження, коли на монаршому троні перебував король Франциск I (1515-1546). Італійські походи короля, безпосередній контакт з культурою Італії, запрошення до Франції видатних італійських художників та скульпторів — Л. да Вінчі, Б. Челліні, спорудження на берегах Луари замків у ренесансному стилі, поява перекладів Данте та Ф. Петрарки, відкриття університетів, поглиблене вивчення раритетів Греції та Риму, навіть мода на освіту — виразні риси нового часу, що ґрунтувалися на ідеях високої цінності людської особистості — ренесансного гуманізму.

На початку свого правління Франциск I всіляко підтримував гуманістів. Його секретарем і бібліотекарем став видатний філолог і юрист Г. Бюде, котрий вважав, що система освіти повинна базуватися на вивченні давніх мов та літератури. Під впливом Бюде Франциск I у 1530 р. заснував світський Колеж де Франс. Швидко розвивалися торгівля, ремесла, міста. Вчені, не вдовольняючись релігійним світоспогляданням, що панувало за епохи середньовіччя, починають створювати світську науку на засадах дослідження природи та вивчення античної спадщини. У містах відкривалися університети. Молодь тепер прагла вступити не на теологічний, а на медичний та юридичний факультети. Мало не щороку здійснювалися визначні географічні та наукові відкриття. Вперше були піддані сумніву підвалини католицької релігії. Почалася т. зв. "реформація церкви", або протестантизм.

Проте ця щаслива пора тривала недовго. Франциск I, котрий спочатку навіть хотів очолити французьке Відродження і запровадити у Франції протестантизм як офіційну релігію, вже до середини 30-х рр. різко змінив свою політику. Розпочалася контрреформація — наступ на протестантів і гуманістів, змінився і характер самого протестантизму. Його провідник Ж. Кальвін, змушений емігрувати із Франції у Женеву, розвинув сувору релігійну доктрину про обов'язок, просякнуту непримиренністю і фанатизмом. Страти гуманістів в обох таборах, репресії проти інакодумців, диктат Сорбонни, яка стала католицьким бастионом, зрада королем своїх колишніх улюбленців і радників затьмарили 40—50-і рр., посилили загрозу громадянської війни.

Усі ці події, без сумніву, впливали на життя Рабле, про яке наразі відомо не так уже й багато. Навіть до дати його народження біографи ставляться вельми обережно, називаючи і 1483, і 1494 рр. Залишившись у пам'яті нащадків "медонським кюре", Рабле, втім, майже не виконував обов'язків священика. Мало відомо про його батьків, ще менше — про уподобання. З документів вдалося з'ясувати, що батько письменника, адвокат, метр Антуан Рабле, мав невеликий маєток, що в юнацькі роки Франсуа перебував у францисканському монастирі в Пуату, де, окрім теології, вивчав грецьку та

латинську мови. Потяг до знань, допитливість Рабле, його листування з ученими, у тому числі й із Бюде, інтерес до юриспруденції та медицини занепокоїли монастирське начальство. Навіть перехід до бенедиктинського ордену, статут якого був менш суворим, не допоміг Рабле здобути бажану волю. У 1527 р. Рабле залишив Пуату.

Либонь, цей від'їзд був не зовсім легальним, а становище Рабле стало доволі двозначним, особливо тоді, коли поширилася чутка про те, що якась паризька вдова народила від нього двох дітей. Провівши у Парижі близько трьох років, Рабле подався у Монпельє, де здобув звання бакалавра на медичному факультеті університету, опублікував тексти Гіппократа і читав лекції студентам. А ще через деякий час Рабле став лікарем у ліонському шпиталі.

Коли у 1532 р. побачила світ книга про Пантагрюеля, Рабле був відомий передусім як лікар, знавець сучасної та античної медицини, автор наукових досліджень, коментатор батька грецької медицини — Гіппократа та римського вченого Галена. Взагалі, медичний фах ще не раз ставав Рабле у пригоді. Як особистий лікар паризького єпископа, а згодом кардинала Ж. дю Белле, Рабле відвідав Італію, де познайомився з римськими старожитностями та східною медициною. Та й пізніше, перебуваючи на службі у короля Франциска I і мандруючи Південною Францією, він не відмовлявся від лікарської практики. У 1546 р., рятуючись від католицьких фанатиків, Рабле залишив Французьке королівство й оселився у Меці, заробляючи на життя медициною. Зміна політики Франциска I, страти протестантів — прибічників Кальвіна, посилення цензури змусили Рабле бути обережнішим. Схоже на те, що в останнє десятиліття свого життя Рабле виконував і дипломатичні доручення, і навіть дещо небезпечніші та делікатніші завдання. Отримавши перед смертю дві церковні парафії, Рабле помер у Парижі.

Життя Рабле, насичене подіями і подорожами, багате на зустрічі і пригоди, було характерним для епохи, що потребувала сильних, неординарних особистостей, котрі не цуралися ні політики, ні життєвих поневірянь, уміючи захистити гуманістичні ідеали та власні переконання.

Серед багатьох захоплень "медонського кюре" головним виявилось письменництво. Рабле заслужено вважають найвидатнішим митцем французького Ренесансу, а чимало вчених взагалі називають його найвизначнішим французьким письменником, творчість якого, як і "Божественна комедія" Данте або твори В. Шекспіра, є уособленням національного духу.

П'ятитомний твір Рабле, роман "Гаргантюа і Пантагрюель" ("Gargantua et Pantagruel") має складну історію. Практикуючи в ліонській лікарні, Рабле у 1532 р. ознайомився з народною книгою "Великі і неоціненні хроніки про славного і могутнього велетня Гаргантюа". За словами Рабле, його найбільше вразило те, що за два місяці продається стільки примірників цієї книги, "скільки не куплять Біблій за дев'ять років". Комерційний успіх і бажання випробувати свої сили в літературі спонукали Рабле написати продовження роману про сина Гаргантюа. Так з'явилися "Жахливі діяння та подвиги славнозвісного Пантагрюеля". Одночасно, у 1533 р., Рабле

видав "Пантаґрюелеве пророцтво" — знущальну пародію на передбачення астрологів, котрі паразитували на людських побоюваннях та марновірстві.

Перший том роману читачі розкупили доволі швидко. Успіх твору спонукав Рабле продовжити літературну творчість. У 1534 р. побачила світ "Повість про прежахливе життя великого Гаргантюа, батька Пантаґрюеля", яка відсунула першу книгу на друге місце і стала початком циклу. "Третя книга" з'явилася у 1546 р. Дванадцять років, що минули відтоді, як вийшли друком перші два томи, були періодом перемін у релігійній політиці Франциска I — тривали репресії проти прихильників Реформації та вчених-гуманістів. Теологи Сорбонни, відчуваючи підтримку влади, домоглися заборони "гріховних" книг Рабле. І лише отриманий від короля привілей на подальшу публікацію роману дозволив Рабле видати "Третю книгу", яку богословський факультет Паризького університету засудив у 1547 р. "Четверту книгу", що побачила світ у 1548 та 1552 рр., письменник двічі переробляв. І, нарешті, перша частина "П'ятої книги" — "Острів звуків" — з'явилася через дев'ять років після смерті "медонського кюре" (у 1562 р.), а повний текст — у 1564 р. Існують припущення, що письменник не встиг остаточно відредагувати текст останнього тому, а тому чернетку роману підготували до видання друзі й учні Рабле.

Джерелами п'ятитомного роману, який є своєрідною енциклопедією французького Ренесансу, слід вважати передусім народну сміхову культуру середньовіччя, карнавалізовані свята, упродовж яких тимчасово скасовувалися станові привілеї, релігійні заборони та суспільні норми. Не бракує у романі Рабле і фамільярних простонародних жартів, і масних дотепів, і навіть лайки. Саме походження роману і закоріненість у французькій мові приказок та прислів'їв з іменем Гаргантюа свідчать про піднесене, святкове світосприйняття, притаманне народній свідомості, яка відкидає думку про страх перед смертю. Літературною попередницею роману Рабле стала вже згадана лубочна книга, яку ліонський лікар придбав на ярмарку. З народної книги Рабле запозичив деякі імена та прізвиська (у тому числі ім'я Гаргантюа), окремі епізоди, прислів'я та приказки.

У творі Рабле відобразився і його складний, перехідний час, розгортання боротьби між католиками та протестантами, громадянська війна, що залила Німеччину, Нідерланди, а згодом і Францію потоками крові. Поділ країни на два непримиренні табори, що мали власних ватажків і своє військо, породжує фанатизм, сутнісно чужий новій ідеології гуманізму, яка пропагує думку про незрівнянну цінність людської особистості. Суспільна ворожнеча помітно непокоїла Рабле. І хоча перипетії релігійних війн безпосередньо не описуються у його романах, у яких немає звичних для нас історичних ознак чи образів реальних королів та полководців, проте живий нерв епохи пульсує у всіх п'яти книгах Рабле. Від першого до останнього тому роман стає дедалі похмурішим. Розгонистий сміх двох перших книг поступово змінюється гірким сарказмом.

Проте з самого початку Рабле прагнув не лише розважити читача. Він протестує проти спроб розцінювати його книги як веселу казку або запрошення до столу з

вишуканими наїдками та напоями. В авторській передмові до першої частини роману, написаній у формі жартівливої бесіди з читачем, Рабле запевняє, що його твір пройнятий особливим духом і читати його треба уміючи. "Чи випадало вам бачити пса, який знайшов мозкову кістку? (Платон ...стверджує, що собака — найбільш філософська тварина на світі). Коли бачили, то могли помітити, з яким побожним трепетом він стереже цю кістку, як пильно її охороняє, як міцно тримає, як обережно бере в рот, з яким смаком розгризає, як старанно висмоктує. Що його до цього спонукає? На що він надіється? Яких благ сподівається? Аніяких, окрім крапельинки мозку". Подібним "методом", "по-філософськи", запевняє Рабле, слід читати і його "чудові смачнючі" книги, вдумуючись, розгадуючи істинний смисл комічних історій, розгризаючи "кістку" заради "мозкової субстанції". Таке читання відкриє людині великі "таїнства релігії, політики та хатнього господарювання, зробить її відважнішою і розумнішою".

У книзі Рабле діють три покоління однієї родини велетнів — Грангузьє, Гаргантюа і Пантагрюель. Дід, батько і син дуже схожі один на одного передусім неймовірними розмірами тіла. Як і автор, всі вони переконані в тому, що смачна страва ще ніколи і нікому не зашкодила. У романі сила-силенна сцен, пов'язаних із поглинанням їжі, причому герої твору ніколи не їдять наодинці, тишком-нишком. Трапеза у Рабле — це завжди свято, бучний бенкет. Бенкетують з нагоди народження Гаргантюа, з нагоди завершення війни, вдалого диспуту, щасливого повернення з морської подорожі. До того ж, неапетитної їжі у Рабле не буває. Якісь тельбухи, які "вже почали псуватися", або коржі з грубого борошна описані так смачно, що читачеві разом з героями "аж слинка тече".

Важливу роль у романі відіграє знайомство Рабле з античною наукою та філософією. У грецьких та римських авторів Рабле знайшов чимало суголосних думок та образів. Роман про велетнів насичений серйозними та напівжартівливими цитатами, натяками, прикладами з давнини. Письменникові близький античний ідеал гармонії, прагнення до всебічного розвитку духовних і фізичних можливостей людини. Велетні Рабле значно переважають звичайних людей не лише розмірами шлунка. їм властива також спокійна мудрість і ґрунтовність знань. Так у казковій, алегоричній формі Рабле пропагує улюблену думку ренесансного гуманізму про безмежні можливості людського ества.

Але з власного досвіду Рабле знає і те, що справді освіченою людиною можна стати лише завдяки наполегливій праці. Одним із перших у Європі письменник виклав наукову систему виховання та навчання, яку визнає навіть сучасна педагогіка.

Попервах Грангузьє намагається дати синові традиційну богословську освіту, але невдовзі зауважує, що Гаргантюа, котрого навчає магістр Тубал Олоферн, не лише не розумнішає, а навпаки — стає дедалі дурнішим і тупішим. Зате під впливом гуманіста Понократа і завдяки власній сумлінності Гаргантюа пізнає радість прилучення до істинного знання. Запропонована Понократом програма зорієнтована передусім на те, щоби не марнувати жодної години на другорядні справи. Гаргантюа прокидається о

четвертій годині ранку. І в приміщенні, і під час прогулянок його розум зайнятий опануванням основ різних наук. Навчання чергується з фізичними вправами — грою у м'яч, їздою верхи, плаванням, гімнастикою. Увечері гігант вчиться співати і грати на музичних інструментах. Коли надворі дощить, він відвідує майстерні для вивчення ремесел і ознайомлюється з новими винаходами. Щоби розвинути розум свого вихованця, Понократ знайомить Гаргантюа з товариством місцевих учених, змагання з котрими зміцнює дух велетня і посилює його бажання відзначитися. В результаті застосування такої навчальної методики Гаргантюа вдається подолати природні лінощі.

Змальовуючи гуманістичну модель виховання, Р. не тільки утверджує ідеал гармонійно розвиненої людини Ренесансу, а й надає цьому певного політичного смислу. Адже йдеться не просто про виховання кожної людини, а й про формування особи ідеального монарха. Зразково вихований Гаргантюа стає добрим і розумним королем, котрий піклується про долю своїх підданців, захищає батьківщину, підтримує книгодрукування і розвиток науки в країні.

Рабле вірить у те, що "держави тільки тоді будуть щасливими, коли королі стануть філософами, або філософи — королями". З другої книги роману ми дізнаємося, що Пантагрюель, котрий вирушив за знаннями у Париж, "учився вельми сумлінно і досягнув відмінних успіхів". У листі, написаному Гаргантюа до Пантагрюеля, викладена гуманістична програма Ренесансу. Передусім, автор вірить у те, що людський рід може "невпинно вдосконалюватися", а діти повинні бути розумнішими і добрішими за батьків. Порівнюючи власну молодість із часом Пантагрюеля, Гаргантюа не сумнівається у синовій перевазі: "Науки розвиваються, мови відроджені... Сьогодні розбійники, кати, пройдисвіти і конюхи освіченіші, ніж за моїх часів доктори наук і проповідники. Та що там казати! Навіть жінки та дівчата — й ті прагнуть до знань..." Зауваживши, що незабаром неукам взагалі стане непереливки, Гаргантюа радить синові, по-перше, досконало вивчати іноземні мови, по-друге, розвивати у собі схильність до точних і природничих наук, по-третє, пам'ятати, що "знання, якщо не мати совісті, можуть лише занапастити душу".

Перебуваючи у вирі політичної боротьби XVI ст., Рабле не може не бачити, що створений ним портрет ідеальних королів — лише прекрасна мрія, що більшість монархів охоплені манією величності, ніж є "великими" насправді. І прагнуть вони не миру, а війни. Тема війни проходить через усі п'ять томів. Вона постає у різних, проте неодмінно злих і потворних подобах. Королі Пікрохоль і Анарх, вояки і генерали Навтьок, Фанфарон, Вовкулак, дурне військо з Диких ковбас, всілякі розбійники і грабіжники є нищівною сатирою на мілітаризм та жалюгідність войовничих загарбників.

Пікрохоль нападає на Грангузьє, скориставшись нікчемним приводом — сваркою за коржі між пекарями та пастухами. Проте марно намагається велетень повернути на розум чи задобрити агресора, Пікрохольові всього мало. Він мріє про панування над цілим світом, а його військо тимчасом просувається країною велетнів, збиткуючись над жителями і грабуючи їх. Лише хоробрий чернець на прізвисько брат Жан

Зубодробитель зупиняє ворогів, які вдерлися у монастирський сад, і знищує їх усіх до одного (загалом 13 622 вояків). Рабле полюбляє великі числа. Додаючи до тисяч якусь дециму, автор наче кпинить із надто серйозного читача, котрий вимагає цілковитої правдивості і не розуміє, що літературна вигадка не може бути точною копією дійсності.

Не схожий на звичайні абатства і Телемський монастир, який Гаргантюа заснував для брата Жана на знак подяки за його подвиги. Власне кажучи, це навіть не монастир, а модель ідеальної людської спільноти. Слово "телем" у перекладі з грецької мови означає "вільне бажання". У звичайних монастирях усе регламентовано і підлягає церковним ритуалам. Натомість у Телемі головна заповідь: "Роби, що хочеш". Зазвичай ченці складають три обітниць — безшлюбності, бідності і послуху. А мешканці Те-лему вважають, що кожен може одружитися, бути багатим і вільним у своїх вчинках. У монастир подаються кульгаві, криві, потворні, недорікуваті. Натомість у Телем приймають вродливих і ставних чоловіків і жінок. Що ж до віку, то для телемітів-жінок встановлені обмеження від десяти до п'ятнадцяти років, а для чоловіків — від дванадцяти до вісімнадцяти років. Усі вони вміють читати, писати, грати на музичних інструментах, а крім того, настільки досконало знають п'ять або шість мов, що пишуть цими мовами вірші та прозу. А найголовніше — живуть вони напрочуд дружно.

Рабле змальовує це утопічне абатство, маючи якнайсерйозніші наміри. Напис над брамою Те-лему — своєрідна програма європейського гуманізму. Річ у тім, що середньовічне суспільство не знало поняття свободи, у якому мотиви окремої особистості узгоджувались би з інтересами колективу. Феодали у свавільному шаленстві зважали лише на власні бажання, навіть якщо вони суперечили інтересам інших людей. Рабле вірить у те, що сама природа обдаровує освічених людей прагненням робити добрі вчинки й уникати негідних, що в людині закладена внутрішня потреба до гармонійного спілкування. Письменник запроваджує у вжиток поняття "компанії" — вільного товариства людей, об'єднаних спільністю смаків та інтересів, де немає місця чварам і непорозумінню. У телемітів усі прагнуть робити те, чого хочеться одному, а один, у свою чергу, не відділяє себе від інших.

І коли навколо Пантагрюеля згуртовується добра компанія "пантагрюелістів", то у ній також починає діяти цей принцип, хоча приятелі велетня — аж ніяк не ідеальні люди. Брат Жан — сміливець і веселун, проте страшенний нечупара. Рабле та й ілюстратори-книги змальовують його з постійними шмарклями під носом. Панург, котрого Пантагрюель зустрів на Аркольському мості, — бувалий у бувальцях дженджик і дотепник, людина кмітлива та розумна, проте надто вже неперебірлива у засобах. Зрештою, саме він, починаючи з третьої книги, опиняється у центрі розповіді. Панург мізкує над питанням, чи варто йому одружитися. Він одночасно боїться і самотності, і обману. Тож вирушає за порадою до оракула Божественної Пляшки, а Пантагрюель разом із друзями супроводжує його. Панург — дитя ренесансного міста, де він почувається, як риба у воді, вміє розважитися і знає 63 способи добування грошей, найчесніший серед яких — звичайна крадіжка. Втім, це не заважає йому постійно

страждати від "хвороби, яку називають безгрошів'ям", адже Панург знає також 214 способів марнування грошей.

З образом Панурга пов'язано чимало епізодів, які слушно вважаються хрестоматійними. Деякі з них навіть увійшли у французькі прислів'я та приказки. Проте, попри загальнолюдський смисл, у романі гостро відчувається та буремна епоха, яка настала у Франції у другій половині XVI ст. Головним ворогом Рабле стала Сорбонна. Так називалася вища теологічна школа, заснована у 1253 р. ченцем Робером Сорбонной, що стала bastionом французького католицизму у його боротьбі з вільнодумством та ересями. Саме "сорбонністи", яким у XVI ст. була доручена духовна цензура, засудили роман Рабле. І письменник чудово розумів, наскільки серйозний цей вирок. Адже у тому самому 1546 р., коли побачила світ "Третя книга", на одному з паризьких майданів інквізиція спалила давнього друга Рабле, гуманіста Етьєна Доле, а самому письменникові довелося виїхати за межі Франції. Проте, від'їжджаючи, Рабле все ж залишив ліонському видавцеві "Четверту книгу", у якій не бракує злих алегорій на фанатиків-церковників і переляканих сучасників. Це передусім "панургова отара". Під час морської подорожі Панург встигає посваритися з купцем на прізвисько Індик, котрий везе із собою на кораблі цілу отару вгодованих баранів. Щоби помститися своєму кривдникові, Панург купує у нього найбільшого барана-ватажка і кидає його за борт. Відтак усі інші барани, бекаючи і штовхаючись, починають один за одним стрибати у море. Зупинити їх уже неможливо. Зрозуміло, що поведінка баранів — це алегорія. Звичку нажаханого натовпу безтямно прямувати за своїм ватажком, навіть назустріч неминучій загибелі, називають стадним почуттям. Німецький письменник Б. Брехту XX ст. написав пісню-"зонг" про епоху фашизму, коли знову, як і в часи релігійних війн, народ пошився у дурні — на кшталт раблезіанських баранів.

У "Четвертій книзі" є й інша алегорія — епізод морської бурі. Світова література вже за античної доби вдавалася до цього образу для змалювання непевних часів. У Рабле це одночасно поетична картина грізної, розгніваної стихії і громадянської війни у Франції, спровокованої релігійними чварами. Під час бурі героям роману здається, що всі стихії — вогонь, повітря, море, земля — поєдналися в одвічному хаосі.

Проте цьому хаосові передує цілком земна зустріч "пантагрюелістів" з дев'ятьма кораблями, навантаженими ченцями всіх орденів і конфесій, що прямують на церковний собор для оборони "істинної віри". Не дивно, що наймудріший серед мандрівників — Пантагрюель — невдовзі засумував і геть занепав духом, хоча загалом меланхолія йому зовсім невласлива. Зате потім, коли почалася буря, він не скиглить і не лякається, а намагається приборкати стихію. Йому завзято допомагають брат Жан, Понократ, Гімнаст та інші пасажери корабля. Один лише Панург залишається осторонь — ледве живий від жаху, він слізно благає про допомогу святих угодників і читає молитви, про які зазвичай навіть не згадує. Зображення бурі для Рабле — це нагода показати, як змінюються люди у критичній ситуації, як вільнодумці і шибеники раптом виявляються боягузами і святенниками.

Рабле викриває потворні явища у житті своєї епохи і на тих сторінках "Четвертої" і

"П'ятої книг", де описує різні острови, на яких побували Пантагрюель з компанією у мандрах до оракула Божественної Пляшки. Це острів Жалюгідний, де владарює Постник, котрий до всього природного ставиться з ворожим упередженням: він живиться солоними обладунками, шоломами і заборолами, "вбрання у нього сіре та холодне, спереду нічого нема, і ззаду нічого нема, і рукавів нема", його мозок менший, ніж у комах. Портрет Постника — сатира на всіх фанатиків. Проте й самого папу письменник висміяв у розділах про острів папеманів, які щойно розгромили своїх ворогів папофігів (котрі показують папі фігу, тобто протестантів). Нещасні папофіги доведені до страшного зубожіння і злиднів. Зате папомани живуть, як у раю. Повіривши якомсь у Папу Римського, котрий замінив для них Бога, вони звели духовне життя до манії поклоніння. Щойно помітивши мандрівників, папомани кричать: "А ви бачили його?" — "Кого?" — дивуються Пантагрюель і брат Жан, але невдовзі здогадуються, що йдеться про папу.

До найпохмуріших епізодів "П'ятої книги" належать розділи, присвячені острову Катівні, де панують Пухнасті Коти — страшні хижаки, що пожирають маленьких дітей. Коти мають потворну зовнішність, але ще огидніші вони за своєю внутрішньою сутністю. Ерцгерцог Пухнастих Котів, який знущується над законом і правдою, — "найогидніша з-поміж усіх потвор". На острові Катівня розбещеність називають добродетеллю, зраду — вірністю, крадіжку — щедрістю. Описуючи тутешні звичаї, письменник викриває феодальний суд, царство насильства і зажерливості, що ховаються під машкарою законності. Лише завдяки кмітливості Панурґа, який зумів дати негідникам хабаря, "пантагрюелістам" пощастило вислизнути з острова.

Нарешті, після тривалих мандрів, дивовижних і небезпечних пригод, друзі доплили до острова, на якому перебуває оракул Божественної Пляшки. Разом з героями роману читач потрапляє в атмосферу східної казки. Панурґ, аж підстрибнувши від захвату, каже Пантагрюелеві: "Нарешті закінчилися наші поневіряння! Ми знайшли те, що шукали..." У ретельно доглянутому винограднику, через який проходять мандрівники, рясніють соковитими гронами лози найкращих сортів. Розкішні сходи ведуть "пантагрюелістів" у підземний палац, оздоблений коштовним камінням, де підлоги викладені яшмою та рубінами, стіни прикрашені мозаїчними картинами і де світло, як удень. Але найбільше диво, перед яким зупиняються Пантагрюель і його супутники, — це водограй з осяйною квіткою лілеї, викладеною з велетенських перлин. Вода з фонтану знімає втому, додає здоров'я, повертає молодість. Божественна Пляшка дає Панурґові довгоочікувану пораду, промовляючи єдине слово-звук: "Трінк!" Втім, ця відповідь стосується вже не одруження Панурґа, а мети життя взагалі.

Це чарівне слово приховує алегорію. Служителька підземного храму пояснює "пантагрюелістам", що "трінк" у багатьох мовах означає: "Пийте!" Йдеться не лише про звичайне пиття, без якого не можуть обійтися ні люди, ані тварини. Рабле має на увазі й інше питво, до якого доводиться постійно прагнути і терпляче домагатися, щоб воно освіжило розум і серце, зробило людей сильними і справедливими, — істинне знання про світ.

Останні сторінки роману не зовсім зрозумілі. Ймовірно, що автор щось недомовив, щось не встиг остаточно завершити. Проте сутність програми, яку Рабле пропонує своїм читачам, визначена доволі чітко: наполегливо працюйте, пийте з чистого джерела знань, відкинувши упередження і схоластику, виховуйте у собі, як велетень Пантаґрюель, гуманну незворушність і добру силу, той настрій "веселості духу", який від часів Рабле почали називати "пантаґрюелізмом".

Письменникові чужий дух дидактизму, повчальності, він добродушно кепкує зі своїх героїв та їхніх вад, жартує, постійно перебільшуючи. Перебільшеними, гротескними видаються розміри людей-велетнів, сила брата Жана, баламутство Панурґа. Проте письменник не перебільшує небезпек, що чигають на його героїв. "Гротеск" означає не лише перебільшення. Генеалогію цього поняття виводять від живописних зображень в італійських гротах, коли рука художника тільки доповнювала фантазії, створені самою природою. Гротеск — це також поєднання різнорідних явищ. Гротескним є образ русалки — жінки з хвостом риби, ерцгерцога Пухнастих Котів — хижака з норовом судового присяжного, Панурґа — мудрагеля і жорстокого витівника... Гротеск — не просто один із прийомів Рабле-письменника, а квінтесенція його художнього методу. Світ, який він зображує, титанічна епоха Відродження — межовий час. Роман про Гарґантюа і Пантаґрюеля — його дзеркало. Проте, як і в усіх геніальних творах, у цьому дзеркалі відображається не лише епоха.

Впливу Рабле зазнали багато видатних письменників. Мольєр, Ж. Лафонтен, Вольтер, Дж. Свіфт, О. де Бальзак, А. Франс, Р. Роллан користувалися прийомами відтворення комічного, винайденими автором "Гарґантюа і Пантаґрюеля", — його славнозвісними словесними ланцюжками, його профанацією чисел, пародіюванням офіційної риторики і мертвої латини, його фарсовими діалогами, зафіксованими у прислів'ях та приказках.

Але ці ж властивості, завдяки яким стиль Рабле відрізняється від літературних норм, що панували у красному письменстві з кінця XVI до XX ст., принесли авторові "Гарґантюа і Пантаґрюеля" славу найскладнішого серед класиків. Рабле не всім подобається. Теоретики класицизму у XVII ст. рішуче відкидали його творчість. Романтики, які відродили у літературі епоху Серед-ньовіччя, а потім і Ренесанс, оцінювали Рабле по-різному. І якщо у В. Гюґо творчість Рабле викликала захоплений подив, то Ламартіна обурювала грубість класика-гуманіста, якого він порівнював з невихованим сільським хлопчиськом. Чужим залишається Рабле і для більшості письменників-реалістів.